

“महात्मा गांधी आणि हिंदू-मुस्लीम ऐक्य”

अधिकराव निकम

श्री. विजयसिंह यादव कॉलेज पेटवडगांव, कोल्हापूर

सारांश :

महात्मा गांधींच्या आगमनाने स्वातंत्र्य चळवळीला एक नवचैतन्य प्राप्त झाले. स्वातंत्र्य चळवळ शहरातून-ग्रामीण भागापर्यंत पोहावली. लोकसहभाग वाढत गेला. बंदिस्त अधिवेशन, कामकाज करणारी कॉंग्रेस चळवळ ही परिषदा, मोर्चे माध्यमातून रस्त्यावर दिसू लागली. स्वातंत्र्य प्राप्तीमध्ये गांधीचळवळीचा प्रामुख्याने वाटा असलेला दिसतो. स्वातंत्र्य मिळवणे या बरोबर एकसंघ नवराष्ट्र निर्मिती, सर्वधर्मसमभाव यांचा पुरस्कार गांधींनी केला.

प्रस्तावना :

गांधी 'हिंदू-मुस्लीम' ऐक्याचे कट्टर पुरस्कर्ते. आपले संपूर्ण आयुष्य 'हिंदू-मुस्लीम' ऐक्यासाठी गांधींनी खर्ची घातले. या 'हिंदू-मुस्लीम' ऐक्य विरोधी धर्मांध व्यक्तींकडून त्यांचा शेवट झाला. धर्मांधता, त्यासंबंधीचे धोके, राष्ट्रवादातील अडचणी त्यांनी स्पष्ट करून नवभारत उभारण्यामध्ये 'हिंदू-मुस्लीम' ऐक्याच्या विचाराचा पुरस्कार केला.

गांधींचे धर्मविषयक विचार :-

ईश्वर आणि मानव एकच आहे. सर्वधर्म मानवतावादी आहेत. गांधींनी विश्वव्यापक सर्वधर्म समभाव संकल्पना आयुष्यभर आचरणात आणली. त्यासाठी त्यांनी सुसंगत धर्म विचार, तत्वज्ञानाची मांडणी केली. त्यांच्यामते धर्म हे शुद्ध व्यक्तीगत बाब आहे. ईश्वराची संकल्पना प्रत्येकाच्या मनामध्ये वेगवेगळी असते. त्यामुळे जेवढ्या व्यक्ती तेवढे धर्म म्हणावे लागतील. कोणताही धर्म सक्ती करत नसतो.¹ हिंदू धर्माची प्रतिष्ठा अजिबात कमी न करता इस्लाम, ख्रिस्ती, ज्यू इ. धर्मातील श्रेष्ठत्वाला मान देऊ शकतो. मानवता, बंधूभाव यावर इस्लामचा विश्वास आहे. पण हा बंधूभाव, मानवता केवळ इस्लामपुरती मर्यादीत नसून ती विश्वात्मक आहे. सर्व धर्मांबद्दल सारखाच आदर बाळगल्यास धर्माधर्मातील संघर्ष निर्माण होण्याचे कारण असणार नाही² प्रत्येकाने सहिष्णुवृत्ती अंगी बाळगल्यास धर्मांधता, कर्मठता, दहशतवाद थांबविणे शक्य होईल. गांधींच्यामते एकाच वृक्षाची पाने या दृष्टीने तुम्ही सर्व धर्मांकडे पाहता तेव्हा ती वेगवेगळी दिसतात. पण बुध्याकडे सर्व धर्म एकच आहेत. याचे मुलभूत आकलन झाल्यास धर्माधर्मावर झालेली युध्दे थांबतील. हिंदूंनी गितापारायणाबरोबरच कुराण, ग्रंथसाहेबही वाचावे, पवित्र मानावे असे सर्वांनी केल्यास संघर्ष निर्माण होणार नाही. या सर्वधर्मसमन्वयाच्या सिध्दांत विचारावर त्यांनी राष्ट्रवादाची मांडणी केली.³

महात्मा गांधींचे हिंदू-मुस्लीम ऐक्य विचार :-

गांधींनी तत्कालीन युरोपमधील राष्ट्रसंकल्पनेच्या विचाराला विरोध करत 'हिंद स्वराज्य' मधून स्वातंत्र्य, सामाजिक बांधिलकी समिश्र संस्कृती, मानवतावाद यांचा पुरस्कार केला. 'हिंदू-मुस्लीम' एकसंघ राष्ट्रवादाची समर्थक मांडणी केली. मुस्लीम, ख्रिश्चन समाजाचे हित जोपासणे म्हणजे हिंदू विरोधी कृत्य यास त्यांनी विरोध केला.⁴ 'हिंदू-मुस्लीम' 'हाडवेर' या शब्दास गांधींनी विरोध करून हा शब्द म्हणजे एकसंघ राष्ट्रविरोधी, ऐक्य विरोधी ब्रिटीश धर्मांध विचारानी शोधलेला शब्द आहे असे म्हटले. म. गांधी हिंदू-मुस्लीम संघर्ष नाकारत नाहीत. पण हा संघर्ष त्यांनी इतिहासकालीन राजकीय सत्तासंक्रमण काळातील म्हटला आहे. राजकीय सत्तांना जसजशी स्थिरता येऊ लागली तशी संघर्षाची धार बोथट होत गेली. पुढे 'हिंदू-मुस्लीम' जातीय संघर्ष न राहता कालांतराने त्याचे रूपांतर राजकीय सत्तासंघर्षात झालेले दिसून येते, असे गांधी म्हणतात. त्यासाठी त्यांनी ऐतिहासिक उदाहरण म्हणून अकबर बादशहाचा कालखंड, रजपूत, जाट, मराठे या 'हिंदू-मुस्लीम', राजांच्या मध्ये सत्ता टिकविण्यासाठी ते कसे एकमेकांविरोधी धर्मबाजूला ठेऊन एकत्र येतात हे दर्शविले आहे. 1857 च्या स्वातंत्र्य संग्रामात मोगल बादशहा बहादुरशाहा जफर याचे निशान व नेतृत्व ब्रिटीशविरोधी लढयाचे प्रतिक म्हणून सर्वांनी स्विकारले होते याकडे ते लक्ष वेधतात.

म. गांधी यावरच न थांबता 'हिंदू-मुस्लीम' ऐक्यविचार मांडणी सांस्कृतिक, वांशिक संदर्भातून करतात. हिंदू-जैन धर्मातही वेगवेगळे पंथ आढळतात. म्हणून काय ते एक राष्ट्र होऊ शकत नाही काय? मुस्लीम समाजातील बहुसंख्य जनता ही पूर्वीची हिंदू धर्मातून धर्मातरीत असून आपले व त्यांचे पूर्वज एकच आहेत. आपण सर्वजण एकाच रक्तामांसाचे आहोत.⁵ आचरण पध्दती बदलली म्हणजे? ते राष्ट्राचा भाग नव्हे काय? असे गांधी म्हणतात. हिंदूस्थान हिंदूंचाच आहे असे हिंदूंनी मानल्यास ते एक स्वप्न आहे. तसेच मुसलमान समजू लागल्यास तेही स्वप्न समजावे.⁶ गांधी पुढे म्हणतात 'हिंदू-मुस्लीम' एक असून त्यांच्यात एकतेची, राष्ट्रीयत्वाची भावना आहे. ब्रिटीश साम्राज्याच्या अगोदर 'हिंदू-मुस्लीम' यांच्यात राष्ट्रीयत्वाची भावना नव्हती. हिंदूस्थानात राष्ट्रवादाची भावना रेल्वे, दळणवळण साधने, इ. ब्रिटीश सुधारणेने झाली.⁷ यांस महात्मा गांधी विरोध करतात. साम्राज्य स्थिरतेसाठी 'हिंदू-मुस्लीम' ऐक्य अस्थिर करण्यास धर्मांध, राजकीय विचार नेतृत्वाला प्रोत्साहन देण्यास ब्रिटीशांनी सुरुवात केली, अशी टिका गांधी करतात.

गांधी 'हिंदू-मुस्लीम' ऐक्य बाबत म्हणतात की, "टाळी दोन्ही हातांनी वाजते, मला जर तंटा करायचा नसला तर मुसलमान काय करील? आणि मुस्लीमांना करायचा नसला तर मी काय करू शकणार आहे? हवेत हातवारे करणाऱ्यांचा हातच निखळतो. प्रत्येकाने जर आपल्या धर्माचे स्वरूप समजावून घेऊन त्यांस चिटकून राहून आणि शास्त्री-मुल्लांना लुडबुड करू न दिल्यास तंटयाचे नांवच उरणार नाही."⁸ गांधींच्या मते दोन्ही जमातीत परस्पर अविश्वास आहे. मुसलमान ब्रिटीशांकडे हक्क मागतात. त्यांस हिंदूंनी विरोध का करावा. हिंदूंनी विरोध न केल्यास ब्रिटीश अस्थिर होऊन मुसलमानांचा हिंदूवर हळूहळू विश्वास, बंधूभाव वाढेल. आपले भांडण आपणच मिटविणे आवश्यक आहे. ब्रिटीश शासनाकडे जाऊ नये. गांधींच्या मते जो मनुष्य दुसऱ्याचा विश्वास संपादन करू शकतो तो कधी, काहीही गमावित नाही.⁹ हिंदू-मुस्लीमातील परस्पर अविश्वास संघर्षाचे कारण आहे. एकमेकांबद्दल विश्वास निर्माण झाल्यास शत्रुत्व उरणार नाही. "आजचा मित्र उद्याचा शत्रू असू शकतो, त्यामुळे

“महात्मा गांधी आणि हिंदू-मुस्लीम ऐक्य”

आजच्या मित्रापासून सावध रहा.” असा संकेत असलेला दिसतो. पण गांधी म्हणतात की, हे चुकीचे असून “आजचा शत्रु उद्याचा मित्र असू शकतो म्हणून आजपासून त्याच्यावर विश्वास ठेवायला सुरुवात करा.”¹⁰

संपूर्ण देश स्वातंत्र्याच्या उंबरठ्यावर असताना मात्र ‘हिंदू-मुस्लीम’ ऐक्यास तडे जाऊ लागले. यांच्यातील दरी रुंदावत गेली. देशाची फाळणी अटळ आहे असे बहुतेक काँग्रेस नेते म्हणू लागले. 1947 ला भारत-पाक स्वतंत्र राष्ट्रे निर्माण झाली. गांधींचे एक स्वप्न स्वातंत्र्याच्या रूपात साकार झाले. तरीही गांधी संतुष्ट नव्हते.¹¹ कारण फाळणीने एकसंघतेचे स्वप्न भंग पावले होते. गांधी स्वातंत्र्याच्या जल्लोषात सहभागी न होता फाळणीने भंगलेल्या ‘हिंदू-मुस्लीम’ दंगली शमविण्यासाठी, होळपळून निघालेल्यांची सेवा सुश्रा करण्यासाठी नोआखलीत गेले. तत्कालीन व्हॉईसरॉय माऊंटबॅटन यांनी पन्नास हजार सेना जे कार्य करू शकली नाही ते कार्य गांधींनी शांततेने प्रस्तापित केले अशी प्रशंसा केली. महावीर बुध्द यांच्यापासून प्रेरणा घेवून गांधींनी जगापुढे ठेवलेला अहिंसेचा व शांततेचा संदेश केवळ जातीय दंगली, दहशतवाद, हिंसाचार थांबविण्यापूरताच मर्यादित नाहीतर जागतिक शांतता, विश्वराज्य, अखंड मानव जातीचे कल्याण, धर्मनिरपेक्षता यासाठी असलेला दिसतो.¹²

म. गांधींच्याकडे केवळ एक मोठे राजकीय पुढारी एवढ्याच दृष्टीने आता आपण पाहत नाही. म. गांधी क्रांतीकारी आहेत परंतु आजपर्यंत होऊन गेलेल्या सर्व क्रांतिकारकांहून ते निराळे आहेत. गांधी एक धर्मपुरुष आहेत परंतु आजपर्यंत होऊन गेलेल्या धर्मपुरुषांहूनही ते विभिन्न आहेत. गांधी एक राजकीय नेते आहेत परंतु इतर सर्व राजकीय नेत्यांहून ते निराळे आहेत.

गांधी अतित नही भविष्य भी है।

संदर्भ

- 1) प्रबोधन प्रकाशन ज्योती- सप्टेंबर 2007 पान नं. 11
- 2) डॉ. भोळे भा. ल. - आधुनिक भारतीय राजकीय विचार पान नं 442
- 3) जावडेकर आचार्य शं. द.- आधुनिक भारत पान नं. 507
- सुलभ राष्ट्रीय ग्रंथमाला पुष्प
कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे
- 4) सारथी अरुण - शोध महात्मा गांधींचा - खंड एक पान नं. 512
अस्मिता प्रकाशन पुणे.
- 5) बेन्नुर फकरुद्दीन - म. गांधीप्रणीत इतिहासशास्त्र आणि हिंदू-स्वराज पान नं. 43
गांधी अभ्यास केंद्र - शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर
- 6) महात्मा गांधीजी - ‘हिंदू-स्वराज’ प्रकाशक दत्ता शिंदे - कोल्हापूर पान नं. 43
- 7) कित्ता - ‘ पान नं. 39
- 8) कित्ता - ‘ पान नं. 46
- 9) कित्ता - ‘ पान नं. 47
- 10) डॉ. भोळे भा. ल. - आधुनिक भारतीय राजकीय विचार पान नं 555
- 11) मंगळवेढेकर राजा - गांधी जीवण - दिपीका पान नं. 42
महाराष्ट्र राज्यभाषा सभा, पुणे
- 12) साधना - सप्टेंबर 2007 पान नं. 17